

Искра Христова-Шомова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Небесният симпозиум. Коментарите към Йов 1:6 във византийската и славянската традиция¹

Катената на книга Йов вероятно е била съставена през втората половина на V в. Съставителите са разполагали с изключително богата библиотека от библейски книги, екзегетични и богословски съчинения, сред които са били и Хексаплите на Ориген (вж. Hagedorn & Hagedorn, 1994; Христова-Шомова, 2007). Тъй като трудът на Ориген е обхващал около 15 тома и от VI в. нататък следите му се губят, а е бил ползван в Кесария Палестинска през IV в. от Евсевий Кесарийски и в началото на V в. от св. Йероним, можем да предположим, че катената е съставена именно там.

Йов 1:6 е мястото, където се говори за събирането на Божиите синове. Библейският текст гласи: „А един ден, като дойдоха Божиите синове да се представят пред Господа, между тях дойде и Сатаната“. В това кратко изречение са въведени две понятия, едното почти непознато за предход-

---

¹ Вариант на този текст е поместен в: Христова-Шомова, 2016, с. 291–304.

This work was supported by the Bulgarian Ministry of Education and Science.

Competing interests: no competing interests have been declared.

Publisher: Institute of Slavic Studies, PAS.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License (creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2016.

ната традиция на Свещеното писание, а другото – съвсем ново. Това са Божиите синове (на еврейски: „синовете на Елохим”) и Сатаната. Затова към този стих в катената са включени обширни коментари. За съставителите е било много важно обяснението на думите „Божиите синове”.

Не може с точност да се определи автентичното значение на еврейския текст. Той кореспондира с Бит. 6:2, където се казва: „Божиите синове, като гледаха, че човешките дъщери бяха красиви, вземаха си за жени от всички, които избираха”. И на двете места се говори за божии синове, и на двете места в Септуагинта те са преведени с οἱ ἄγγελοι τοῦ θεοῦ, но в Codex Alexandrinus в Бит 6:2 първоначално е стояло υἱοὶ τοῦ θεοῦ, което е било изтрито и заменено с ἄγγελοι. Вероятно тук е отразена стара митологична представа за божии синове (при това синове на много богове, тъй като Елохим е в множествено число), като в Бит 6:2 става дума за йерогамия: брачен съюз на божии синове с човешки дъщери. Тази древна митологична представа е запазена в ханаанския фолклор и е отразена в Книга на Енох, но талмудическата традиция дава и друг коментар на Бит. 6:2 – според някои от еврейските тълкуватели под Божии синове трябва да се разбират представителите на благородни племена, надарени с изключителни физически и духовни качества, които постепенно са били претопени.

Тенденцията е в Септуагинта и двете места да се превеждат с „ангели Божии” (макар да не е сигурно, че първоначалните преводи са били такива, както показва Codex Alexandrinus), но всяко от тях има различна традиция на коментарите. Според ранните църковни отци в Битие става дума за паднали ангели, но св. Августин обръща внимание на това, че ангелите не могат да се женят, и смята, че на това място става дума за потомците на Ноевия син Сит. Споменаването на Божии синове в книга Йов е в съвсем друг контекст. Християнската концепция вижда в това място Небесен симпозиум, праобраз на събирането на ангели в небесата, което ще се извърши при раждането на Божия син, по време на Христовите подвизи, а след това – и при подвизите на светците. Паралелът е съвсем основателен, защото ангелите, които ще ликуват при честването на християнските светци, по подобен начин са се събрали, за да отдадат почит на праведника Йов. И в този случай, както и в по-късните почитания на светците, ситуацията е една и съща – небесните войнства се сбират, защото делата на земна личност са се оказали толкова значими, че да бъдат прославени на небесата. В своя гръцко-християнски облик

това място кореспондира с друго място от книга Йов: 38:7, където Бог прославя сам себе си като демиург и казва, че при сътворението на звездите е бил възпят от всички ангели.

Към Йов 1:6 в катената са подбрани разнообразни коментари, включително извадки от съчинения, които не са посветени на тълкуване на Йов². Коментирани са както Божиите синове, така и противникът (Сатаната), но много повече внимание е отделено на ангелите.

На първо място са поместени по два откъса от трактатите За небесната йерархия и За църковната йерархия от Ареопагитиките, в които се обяснява природата на ангелите като свръхкосмически разум. Изтъкват се тяхната неудържима любов към невещественото, т. е. към божествената красота, и техният неотклонен стремеж към вечното единение с висшата и непримесена светлина, в резултат на които те неизменно спазват своя ред и са напълно непоколебими и неизменни в своята богоподобна природа, неподвластни на промяна към зло. Защото свещеният разум на свръхкосмическите духове е проникнат от несекваща божествена любов и е чужд на всякакво зло и забвение. Те са съвършено чисти и непорочни, защото дори и някой от тях да се е подвел от злото, той е отпаднал от небесното съобщество и е бил увлечен в мрака на падението на отстъпните пълчища. Но за небесната йерархия трябва да се посочи, че низшите чинове в нея се пречистват от божественото озарение, което достига до тях и ги въздига към съвършено богопознание и богосъзерцание.

Следва съвсем кратък откъс от 28-о слово на св. Григорий Богослов, в което се казва, че ангелите възпяват Божието величие. След това е поместен малък текст от Слово за св. Дух на св. Василий Велики, в което също се говори за природата на ангелите. По-нататък е включена част от коментар на Теодор Мопсуетски към Книга на пророк Захария, в който се казва, че всяко действие на ангелите и на дявола се извършва по Божие изволение и според Божия промисъл. Следват още два пасажа от За небесната йерархия, отново по един кратък пасаж от Григорий Богослов и Василий Велики, още два откъса от Ареопагитиките, а след тях – част от коментара на Григорий Нисийски към Песен на песните (Осмо слово), в който се говори за Божията същност като вечно добро. След това е поместен коментарът към това място от Олимпиодор, в който

---

² Данните са въз основа на т. нар. Г-редакция, публикувана в критично издание с богат апарат от съпрузите Хагедорн (Hagedorn & Hagedorn, 1994, с. 190–199).

обаче също не се говори за съдбата на Йов, а за местата, където обитават ангелите и дяволът. Следва кратък коментар от Йоан Златоуст, който в повечето източници е даден като анонимен, но е идентифициран от съпрузите Хагедорн. Както обикновено, той е най-конкретен и коментира случая на Йов, като посочва, че дяволът е Божи инструмент да бъде изпитан праведникът. Следва кратък коментар от Олиомпиодор, който също по-често се дава като анонимен. В него е обяснена ролята на ангелите и на дявола в човешкия живот – ангелите го закрилят, а дяволът му пречи. Тук се съдържа важното уточнение, че и ангелите, и дяволът присъстват в човешкия живот, затова са позиционирани заедно в библейския разказ, а не защото дяволът действително би могъл да се яви заедно с ангелите в небесата.

Подобно по замисъл е следващото обширно тълкуване от Полихроний Апамейски, в което се разяснява ролята на ангелите и на дявола в Божия промисъл. Докато ангелите се стремят да привлекат човека към себе си и да създадат хармония, дяволът воюва с него и му се противопоставя (διάβολος от δια-βάλλω). Така в човешкия живот присъстват двете начала – на съгласието и на раздора. Коментарите към този стих завършват с кратък текст от Евагрий Понтийски, в който се пояснява, че ангелите са вездесъщи и знаят всичко, което става в света.

Така катената съдържа хор от различни гледни точки, в които от различни страни се коментират ангелите и дявола и тяхното присъствие в божествената уредба на света и в човешкия живот. От цялата полифония можем да разберем, че ангелите имат несъставна природа без примес или стремеж към зло и неизменно присъствие край Бога, че те съставляват свръхкосмически разум, като изпитват непроменливо влечение или любов (ἔρως) към божественото и възпяват величието на Бога. Тяхната роля в човешкия живот е да бъдат доброто начало, което притегля хората към единство и хармония, докато ролята на дявола е да тегли човека към противопоставяне. Докато ангелите могат да обитават и земята, и небесните селения, мястото на дявола е само на земята. Действията и на ангелите, и на дявола са част от всеобхватния Божи промисъл, а сам Бог е абсолютно добро. Така в отговор на небесния симпозиум сме свидетели на земен симпозиум на свети отци, реализиран в катената. В това многозвучие обаче може да се долови общият замисъл на съставителя на катената. Източниците не са подбрани произволно, а са подчинени на обща идея и тя е значението на небесния симпозиум, природата на

безплътните сили и тяхната неразделна връзка с божественото съвършенство. От направения преглед ясно се вижда, че дяволът е поставен на заден план и в много от коментарите изобщо не става дума за него, а ако се споменава, то е само за да се определи мястото му спрямо ангелския събор. Може да се каже, че катената към книга Йов не е просто сбор от извлечения от други книги, а истински авторски труд, който дава своя насока във възприемането на книгата и свой отпечатък върху източната християнска култура. Не случайно във византийската практика книга Йов се преписва преди всичко в състава на катената, а и това е едно от произведенията с най-богата и интересна традиция на илюстриране.

Нека разгледаме славянските преводи на това място в катената. Катената на книга Йов има два независими славянски превода, като и двата са направени от т. нар. Г-редакция, но от различни гръцки ръкописи³. Единият е представен в три преписа. Два от тях са рилски от XV в.: ръкопис РМ4/14, Рилският сборник на Владислав Граматик от 1456 г. (Книга Йов е разположена на л. 158а-191б, коментарите са в съкратен вид) и ръкопис РМ1/4 от последната четвърт на XV в., писан с ресавски правопис (вж. Христова-Шомова, 2007, с. 13). Третият е препис, правен от Висарион Хилендарец в Зографския манастир през 1503 г., който се пази в Библиотеката на Румънската академия на науките в Букурещ под № 96 (вж. Яцимирский, 1905, с. 644–645; Ангелов, 1978, с. 266; Христова-Шомова, 2007, с. 19). Другият превод засега е известен по единствен препис на инок Гавриил от 1412 г., който се пази в ГИМ, Син 202 (вж. Горский & Невоструев, 1857, с. 53–59). Дж. Трифунович предполага, че това може би е автограф на преводача (Трифуновић, 1983). Вероятно и двата превода са правени от сръбски книжовници, но ще ги наричам условно „рилски” и „хилендарски”⁴. В хилендарския превод са включени голяма част от изброените дотук коментари, макар и не всички. Както и в гръцките източници, тълкуванията започват с пасажите от Ареопагитиките, следват текстовете на Василий Велики и Григорий Богослов, в променен ред, двата кратки коментара от Йоан Златоуст и Олимпиодор, но без имената на авторите им, откъсите от Теодор Мопсуетски, Олимпиодор и Полихроний Апамейски. В рилския превод има само два кратки коментара: Златоустовият и Олимпиодоровият, като авторите не са посочени, а двата са дадени с общото указание тлък.

³ За двата превода вж. по-подробно Христова-Шомова, 2006.

⁴ За някои сръбски думи в рилския превод вж. Reinhart (2012).

Въз основа на тези две славянски версии на катената на книга Йов може да се направи сравнение на преводи, осъществени приблизително по едно и също време на Балканите. Нека първо да сравним преводите на пасажите от Ареопагитиките в цялостния превод на корпуса у Исаия Серски (по най-ранния препис от Гилф. 46 от XIV в., за който се предполага, че е автограф на преводача) и в хилендарския превод на катената (в ръкописа на инок Гавриил, Син. 202 от 1412 г.).

Из За небесната йерархия II, 4

Καὶ τὸ ἀκρατὲς ἐκλάβοιμεν ἐπὶ τοῦ συντόνου καὶ ἀνεπιστρόφου καὶ πρὸς μηδενὸς ἐκκόπτεσθαι δυναμένου διὰ τὸν ἀμιγῆ καὶ ἀναλλοίωτον τῆς θείας καλλονῆς ἔρωτα καὶ τὴν ὀλθικὴν ἀπόκλισιν ἐπὶ τὸ ὄντως ἐφετόν (цит. по изданието Hagedorn & Hagedorn, 1994, с. 191).

Превод на Исаия Серски: И еже неоудръжателноѣ да разумѣемь, при скоромь и невъзвратномь, и ѿ ничесогоже ѿсѣщи се могоущюу, ради несмѣснаго вѣтвныне доброты раучителства, и еже ѿноудьнне оуклонение, на вьистиноу желаемо. f. 7v-8r (цит. по изданието Fahl, Harney, & Fahl, 2011, сс. 38–39).

Хилендарски превод на Катената на книга Йов: И еже неодръжимое прѣехѡ на съсилнѣ и невъзвратнѣ и къ ни единомуу истъцити се могоущемь. ради несмѣснаго и неизмѣннаго вѣтвныне доброты раученїа и въ съствнаго затворенїа. f. 11r.

Из За небесната йерархия VII, 2

Καὶ τῆς οἰκείας ἀεικινήτου καὶ ταῦτοκινήτου κατὰ τὸ φιλοθέως ἄτρεπτον τάξεως ἀρρεπῶς ἀντεχομένας καὶ τὴν ἐπὶ τὰ χεῖρω κατὰ τι μείωσιν οὐδ' ὅλως εἰδυίας, ἀλλ' ἄπτωτον ἀεὶ καὶ ἀμετακίνητον ἐχούσας τὴν τῆς οἰκείας θεοειδοῦς ιδιότητος ἀμιγεστάτην ἴδρυσιν (Hagedorn & Hagedorn, 1994, с. 191).

Превод на Исаия Серски: И своего приснодвижнаго и самодвижнаго по б̄голюбзнаго непрѣложению чина неклонителнѣ зѣло дрѣжеща се, и еже на хоужьшага по ничесомь оумынение ѿноудь не вѣдоущаа. нь непдѣемо присно и непрѣдвижимо имоущаа своего б̄говиднаго свойства несмѣсною присѣдение f. 26r (Fahl et al., 2011, с. 75).

Хилендарски превод на Катената на книга Йов: И своего приснодвижнааго и самодвижнааго. по другчнествоу непрѣвратнаго чина неоуклоннѣ имоущѣ. и еже на злаа по почѣсти ни въсма вида имѣщї. своего б̄говиднааго свойства несмѣсною оутврѣженїе. f. 11r.

Из За църковната йерархия IV, 5

Ἡ γὰρ ἱερά τῶν ὑπερκοσμίων νοῶν γνῶσις ἀκάματός τε ἐστὶ καὶ ἀκατάληκτον ἔχει τὸν θεῖον ἔρωτα κακίας τε ἅμα πάσης ὑπέρκειται καὶ λήθης· ὅθεν ὡς οἶμαι τὸ τῆς ἀσιγήτου κραυγῆς ὑπαινίσσεται τὴν αἰώνιον αὐτῶν καὶ ἀμετάστατον ἐν συντονίᾳ πάσῃ καὶ εὐχαριστία τῶν θείων ἐπιστήμην καὶ νόησιν (Hagedorn & Hagedorn, 1994, с. 191).

Превод на Исаия Серски: Сѣ̄ннии бо прѣ̄мирный̄ оумнвѣ̄ разоумѣ̄. нетроу-
днь̄ кесть. и непрѣ̄стаемо имать рацителӣство. злобы же выкоупѣ̄ всакыӣне прѣ̄выше
лежить, и забвениа. тѣ̄м̄ же ꙗко мно же немльѣ̄наго званиа, гадати имать вѣ̄чное
ихъ и непрѣ̄ходимоѣ̄ въ крѣ̄пости всакои и бл̄̄годарени, бж̄твны̄ хоужество
и разоумѣ̄ниѣ̄. f. 255r. (Fahl et al., 2011, с. 533).

Хилендарски превод на Катената на книга Йов: Ибо с̄̄ценнии прѣ̄мир-
ный̄ разоумѣ̄. нетрѣ̄дън же і̄е̄ и неизмѣ̄нное имѣ̄ кз̄ бж̄твномоу рацені̄е. злобы же
взсакоѣ прѣ̄выше лежѣ̄ и забвениа. ѿноудѣ̄ же мнит ми се еже немлѣ̄ны̄ възплі̄е̄
взсхваляти се вѣ̄чное ӣ непрѣ̄стоупное възсѣ̄ли възсакѣ̄ и хоужествѣ̄ бж̄твны̄
бл̄̄годарені̄и сз̄мотрені̄е. f. 11r-v.

Из За църковната йерархия VI, 6

Ἐγὼ δέ, ὅτι μὲν ἀλώβητοι παντελῶς εἰσι καὶ τὸ πάναγνον ὑπερκοσμίως ἔχουσιν, ὁμολογήσαμι πάντως, εἰ μὴ παντελῶς ἀποπέσοιμι τοῦ ἱερωτάτου νοός. Εἰ γὰρ τις αὐτῶν ὑπὸ κακίας ἐάλω, τῆς μὲν οὐρανόυ καὶ ἀμιγυῶς ἀποπεπτώκει τῶν θείων νοῶν ἀρμονίας, εἰς τὴν ἀλαμπῆ δὲ τῶν ἀποστατικῶν πληθῶν ἐφέρετο πτώσιν (Hagedorn & Hagedorn, 1994, с. 191).

Превод на Исаия Серски: Азъ же ꙗко оубо неврѣ̄дны всакѣ̄ соутѣ̄, и прѣ̄чистое
прѣ̄мир̄нѣ̄ имоутѣ̄, исповѣ̄ти имамъ всакѣ̄, аще не свѣ̄сма ѿпад̄ноу с̄̄ценнѣ̄-
шаго оума. аще бо нѣ̄кыи ӣ злобою оудръжанъ бы, нѣ̄наго оубо и ѿнстаго ѿпаде
бж̄твны̄хъ оумнвѣ̄ сѣ̄ланени, въз несвѣ̄тлоѣ̄ же ѿстоупнӣхъ множьствѣ̄ въз несѣ̄
се падение. нъ і̄е̄ рещи с̄̄ценнѣ̄ при нѣ̄номъ с̄̄ценноначелі̄и, ꙗко ѿщениѣ̄, кесть
мьнші̄имъ соуцьствѣ̄, неже ѿ̄ б̄а̄ иже даже до нечесого невѣ̄домы̄и уснание. на
свършенӣишѣ̄е та хоужество приводе б̄̄гоначелны̄ разоумѣ̄ниѣ̄, и невѣ̄нниа
ихже неоу хоужество имѣ̄хоу. f. 275v. (Fahl et al., 2011, с. 574).

Хилендарски превод на Катената на книга Йов: Азъ же ꙗко Ѹ̄бв
неврѣ̄дни соут̄ възсеконѣ̄нѣ̄. и прѣ̄чтѣ̄о мирнѣ̄ имоут̄. исповѣ̄дати ми възсакѣ̄, аще не
взсеконѣ̄нѣ̄ ѿпасти ми с̄̄ценнѣ̄ишаго оума. ибо тѣ̄хъ ѿ̄ злобынство, нѣ̄снаго
убв̄ и несмѣ̄наго ѿпасти сз̄твори бж̄твны̄ оумнвѣ̄ сз̄ставлені̄а. въз несвѣ̄тлоѣ̄ же

Ἰστουπλαΰσῃ μιν ὄψιν ἐκπέσει. βασνὴ γάρ καὶ ἐκ τῆς αὐτῆς ἀληθείας ἐκπέσει. ἡ δὲ ἀληθεία ἐκπέσει ἐκ τῆς ἀληθείας ἐκπέσει. ἡ δὲ ἀληθεία ἐκπέσει ἐκ τῆς ἀληθείας ἐκπέσει. ἡ δὲ ἀληθεία ἐκπέσει ἐκ τῆς ἀληθείας ἐκπέσει. f. 11v.

Прави впечатление предпочитанието към образувания с наставка -тель в превода на Исаия Серски: неοἰκονομικῶς срещу неοἰκονομικῶς (за ἀκράτης), неκλονιτικῶς срещу неοἰκονομικῶς (за ἀρρεπῶς), ραϋτικῶς срещу ραϋτικῶς за ἔρως⁵. Заслужават внимание двата превода на ἀρμονία: съставление у Гавриил и съчленение у Исаия.

В хилендарския превод намираме по-свободни преводачески решения, например в първия откъс *ιστῶσι* са за ἐκκόπτεσθαι срещу *ιστῶσι* са у Исаия, което съответства точно на структурата на гръцкия глагол: ἐκ + κόπτω; ежe на *ιστῶσι* за τὴν ἐπὶ τὰ χεῖρα срещу *ιστῶσι* ежe на *ιστῶσι* у Исаия. Думата *ιστῶσι* означава 'по-слаб, по-неиздръжлив, по-некачествен', и оттам 'по-лош', така че тук преводът със *ιστῶσι* е доста свободен и замъглява значението на текста, в който се казва, че ангелите са неподатливи на отслабване, че не могат да имат по-некачествена и несъвършена природа. Заслужава да бъде отбелязано и единството при превода на *ιστῶσι* със *ιστῶσι*, което отговаря точно на значението на гръцката дума, която означава 'индивидуалност, своеобразие, собствена характеристика'.

По-нататък нека сравним преводите на тълкуванията на Йоан Златоуст и Олимпиодор в хилендарския и в рилския превод на Катената на книга Йов по преписите на инок Гавриил (Син. 202) и на Висарион Хилендарец (Румънска АН 96).

Йоан Златоуст: Καθ' ὑπόθεσιν φησιν, ὃς ἐπεβούλευε μὲν ὁ ἐχθρὸς τῷ Ἰώβ. ἔλεγε δὲ, εἰ γυμνωθεῖ τῆς φρουρούσης αὐτὸν δυνάμεως, σκελίσει αὐτόν. Θεὸς δὲ εἰς δόξαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ αἰσχύνην τοῦ ἐχθροῦ συνεχώρησε τὸν ἀγῶνα. Τοῦτον τὸν σκοπὸν ὁ ἱστοριογράφος δραματουργεῖ τὴν ὑπόθεσιν (Hagedorn & Hagedorn, 1994, с. 196–197).

Олимпиодор: Ἐπειδὴ οἱ μὲν ἅγιοι ἄγγελοι κήδονται τε ἡμῶν καὶ περιέπουσιν, ὁ δὲ διάβολος ἀντιπράττει τῇ ἡμετέρα σωτηρία καὶ περὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, τοῦτέστι τὸν ἄνθρωπον, ἀντιπράττουσιν ἀλλήλοις, ταῦτη τοι ὁμοῦ παρεστάναι λέγονται (Hagedorn & Hagedorn, 1994, с. 197).

⁵ За употребата на прилагателните с наставка -тельнъ в този превод вж. Keipert (1985).

Хилендарски превод: Сътворѣтѣ сказаніе съписатель. небо ꙗко равно върванію еже просто извъобразити и изгладити и исписати слово. ꙗко и неразумнаго привести. Йоан Златоуст: рѣ бо. и злѣ помышляаше врагъ на іова. глѣаше бо. ꙗко аще обнажитъ хранеще егво силы, запнѣ егво. бѣ же въ славу члѣка и въ постыдѣніе врага, працаѣ подвигъ. сѣ оубв полагае съмотреніе повѣстописатель. роукою то дѣлствоуе вещь. тогѣ. Олимпиодор: Понеже оубв стѣи аггли щеде на и застоупаѣ. дѣвол же съпротивиѣ дѣтѣ нашему спенію. и о сѣи вещи. си рѣ члѣкѣ съпротивиѣ дѣвоцїи друугъ друугѣ. симь прѣстати възкупѣ глѣо. сице и зде. аггли оубв. ꙗко повелѣніе бжїе съврзшающе. дѣвол же. ꙗко кз прѣкословію лѣкавомуу готове се. f. 116-12г.

Рилски превод: Сътворѣтъ сказаніе съписатель, небо ꙗко равно върванію, еже просто изгладити и въобразити, и исписати слово. ꙗко и неразумнаго провести. Йоан Златоуст: рѣ бв, и злѣ помышляаше врагъ на іова. глѣаше бо. ꙗко аще обнажитъ егво ѿ хранеще егво силы, прѣпнѣ емѣ. бѣ же въ славу члѣкѣ на посрамленіе врага. попустилъ ꙗко подвигъ. Олимпиодор: Понеже бо аггли застѣпжтъ на. и ѿ нашемь спенїи боу слѣжаще. дѣвол же на съпротивит са. и ѿ сѣи вещи, си рѣ члѣкѣ, съпротивит са дрѣгъ кз дрѣгѣ. сего ради прѣстати възкупѣ глѣт са. аггли бв, ꙗко повелѣніе бжїе сконѣважще. дѣволъ же, ꙗко кз прѣкословію лѣкавомѣ готовит са. f. 3г.

И в двата превода коментарите са въведени с встъпително изречение, което липсва в изданието на Хагедорн, но очевидно е присъствало в двата различни източника на двата превода на катената. Последната фраза от коментара на Олимпиодор, която се открива и в двата превода, също липсва в изданието на Хагедорн. При тези два коментара има значителна близост в двата превода, но това не може да наведе на предположение за заимстване на единия от другия, понеже като цяло двата превода и на библейския текст, и на тълкуванията са съвършено различни. Най-интересната от разликите в коментара на Йоан Златоуст е при глагола συυχρέρω, който има първоначално значение 'сближавам се, схождам се', а оттам - 'съгласявам се, отстъпвам' и 'прощавам'. Той е предаден с працати (глагол от несвършен вид, образуван от прости́ти) в хилендарския превод и с попусти́ти – в рилския, т.е. и от двамата преводачи е възприет в значение 'прощавам', макар че тук по-подходящо е значението 'съгласявам се' или 'подтиквам, насърчавам'. Повече са разликите в преводите на откъса от Олимпиодор. Най-напред глаголът κήδω, който означава 'грижа се' в хилендарския превод има съответствия цѣдѣти, а в рилския – застѣпати, което е по-точно, защото става дума за ролята на ангелите не просто да съчувстват на хората, а да ги подкрепят. По-нататък изразът διάβολος ἀντιπράττει τῆ ἡμετέρα σωτηρίᾳ в хилендарския превод

е предаден с дявол же съпротивиѣ дѣѣ нашему сѣсенію, а в рилския – с дявол же на съпротивит са, като думите за спасението са отнесени към предходната фраза, в която се говори за ангелите. Вероятно това се дължи на разлики в изходните гръцки текстове, като преводът в хилендарския превод съответства точно на текста, публикуван у Хагедорн. В края на откъса в двата превода има два синонимни глагола – *съвършающе* в хилендарския и *скончавашце* в рилския, но гръцкият текст на този израз липсва в изданието на Хагедорн. Като цяло и двата превода се придържат доста точно към гръцкия текст, като използват богатите синонимни възможности на книжовния език от XV в.

* * *

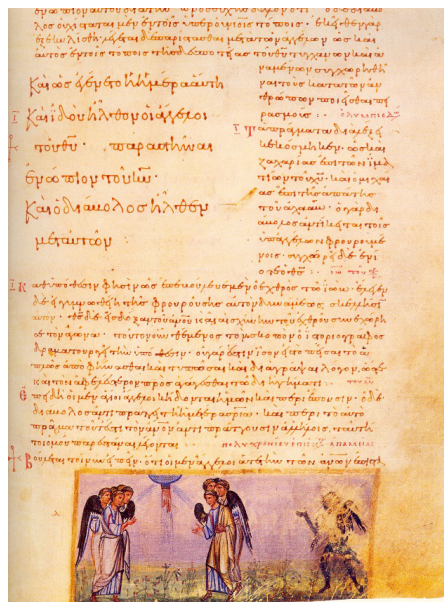
Небесният симпозиум е илюстриран в някои от гръцките ръкописи на Катената на книга Йов. На снимките може да се види и разположението на библейския текст и на коментарите в ръкописите. Очевидно илюстрациите са в съответствие с коментарите, защото дяволът не е нарисуван в общо пространство с ангелите, а е изолиран, като във Ватиканския ръкопис дори сякаш е поставен в капсула. Освен това и във Венецианския, и в Синайския ръкопис миниатюрата е повредена от опитите на по-късни читатели врагът да бъде изчегъртан, при това с настървение и явна омраза.

Небесният симпозиум. Йов 1:6. Миниатюра от ръкопис Vat. Gr. 749, IX в., f. 12v (по Huber, 1986, с. 99).

Небният симпозиум. Йов 1:6.
Миниатюра от ръкопис Venetus
Marcianus. Gr. 538, 905 г.
(по Huber, 1986, с. 152).

Небният симпозиум. Йов 1:6.
Миниатюра от ръкопис Sinaiticus
Gr. 3, XI в., f. 13r (по Galavaris,
Belezos, & Pappa, 2002).

Миниатюристът на Йерусалимския кодекс е предпочел да не рисува сатаната, затова е изобразил ангелския събор, но не към Йов 1:6, а към 38:7, мястото, където ангелите възхваляват Съворението.

Ангелите възпяват Съворението. Йов 38:7
Миниатюра от ръкопис Agiou Taphou 5, 1300 г., f. 231r (архив на автора)

БИБЛИОГРАФИЯ

- Ангелов, Б. (1978). *Из старата българска, руска и сръбска литература*. София: Издателство на Българската академия на науките.
- Горский, А., & Невоструев, К. (1857). *Описание славянских рукописей Московской Синодальной библиотеки* (Vol. 2/1). Москва: Синодальная (бывшая патриаршая) библиотека.
- Трифуновић, Ђ. (1983). Записи инок Гавриила, преводиоца тумачења књиге о Јову. In *Литературознание и фолклористика: В чест на 70-годишнината на акад. Петър Динев* (pp. 108–111). София: Издателство на БАН.
- Христова-Шомова, И. (2006). /Двата славянски превода на катената на Книга Йов. *Palaeobulgarica*, 30(2), 3–26.
- Христова-Шомова, И. (2007). *Книга Йов с тълкувания в славянски превод. По Владиславовия препис от 1456 г.* София: Анубис.
- Христова-Шомова, И. (2016). *Бог бе слово. Етюди върху християнството, видяно през призмата на езика*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Яцимирский, А. И. (1905). *Славянские и русские рукописи румынских библиотек*. Санкт-Петербург: Тип. Имп. Акад. наук. (Сборник Отделения русского языка и словесности, 79)
- Fahl, S., Harney, J., & Fahl, D. (with Christov, I. V., Sturm, G., & Schaper, K.). (Eds.). (2011). *Das Corpus des Dionysios Areiopagites in der slawischen Übersetzung von Starec Isaija (14. Jahrhundert)* (Vol. 2: *Textausgabe der Handschrift Nr. 46 aus der Sammlung A. F. Hilferding der Russischen Nationalbibliothek*). (H. Goltz & G. M. Prochorov, Published under the direction). Freiburg i Br.: Weiher Verlag. (Monumenta Linguae slavicae dialecti veteris, 59 (55, 2))
- Galavaris, G., Belezos, K., & Pappa, E. (2002). *The Book of Job. Sinai, St. Catherine's Monastery. Codex Graecus 3*. Athens: Graphida. (Facsimile edition)
- Hagedorn, U., & Hagedorn, D. (1994). *Die älteren griechischen Katenen zum Buch Hiob* (Vol. 1: *Einleitung, Prologe und Epiloge, Fragmente zu Hiob 1,1–8,22*). Berlin: De Gruyter.
- Huber, P. (1986). *Hiob Dulder oder Rebell?: Byzantinische Miniaturen zum Buch Hiob in Patmos, Rom, Venedig, Sinai, Jerusalem und Athos*. Düsseldorf: Patmos.
- Keipert, H. (1985). *Die Adiektive auf -telъnъ: Studien zu einem kirchenslavischen Wortbildungstyp* (Part 2: *Wörterverzeichnis*). Wiesbaden. (Veröffentlichungen der Abteilung für Slavische Sprachen und Literaturen des Osteuropa-Instituts (Slavisches Seminar) an der Freien Universität Berlin, 45).
- Reinhart, J. (2012). Христова-Шомова, И. Книга Йов с тълкувания в славянски превод. По Владиславовия препис от 1456 г. София, 2007. *Slovo* 62, 285–291.

BIBLIOGRAPHY

(TRANSLITERATION)

- Angelov, B. (1978). *Iz starata bŭlgarska, ruska i srŭbska literatura*. Sofiia: Izdatelstvo na Bŭlgarskata akademiia na naukite.
- Fahl, S., Harney, J., & Fahl, D. (with Christov, I. V., Sturm, G., & Schaper, K.). (Eds.). (2011). *Das Corpus des Dionysios Areiopagites in der slawischen Übersetzung von Starec Isaija (14. Jahrhundert)* (Vol. 2: *Textausgabe der Handschrift Nr. 46 aus der Sammlung A. F. Hilferding der Russischen Nationalbibliothek*). (H. Goltz & G. M. Prochorov, Published under the direction). Freiburg i Br.: Weiher Verlag. (Monumenta Linguae slavicae dialecti veteris, 59 (55, 2))
- Galavaris, G., Belezos, K., & Pappa, E. (2002). *The Book of Job. Sinai, St. Catherine's Monastery. Codex Graecus 3*. Athens: Graphida. (Facsimile edition)
- Gorskii, A., & Nevostruev, K. (1857). *Opisanie slavianskikh rukopisei Moskovskoi Sinodal'noi biblioteki* (Vol. 2/1). Moskva: Sinodal'naia (byvshaia patriarshaia) biblioteka.
- Hagedorn, U., & Hagedorn, D. (1994). *Die älteren griechischen Katenen zum Buch Hiob* (Vol. 1: *Einleitung, Prologe und Epiloge, Fragmente zu Hiob 1,1–8,22*). Berlin: De Gruyter.
- Huber, P. (1986). *Hiob Dulder oder Rebell?: Byzantinische Miniaturen zum Buch Hiob in Patmos, Rom, Venedig, Sinai, Jerusalem und Athos*. Düsseldorf: Patmos.
- IAtsimirskii, A. I. (1905). *Slavianskie i russkie rukopisi rumynskikh bibliotek*. Sankt-Peterburg: Tip. Imp. Akad. nauk. (Sbornik Otdeleniia russkogo iazyka i slovesnosti, 79)
- Keipert, H. (1985). *Die Adjektive auf –telъnъ: Studien zu einem kirchenslavischen Wortbildungstyp* (Part 2: Wörterverzeichnis). Wiesbaden. (Veröffentlichungen der Abteilung für Slavische Sprachen und Literaturen des Osteuropa-Instituts (Slavisches Seminar) an der Freien Universität Berlin, 45).
- Khristova-Shomova, I. (2006). Dvata slavianski prevoda na katenata na Kniga Ŭov. *Palaeobulgarica*, 30(2), 3–26.
- Khristova-Shomova, I. (2007). *Kniga Ŭov s tŭlkuvaniia v slavianski prevod. Po Vladislavoviia prepis ot 1456 g*. Sofiia: Anubis.
- Khristova-Shomova, I. (2016). *Bog be slovo. Etiudi vŭrkhu khristiianstvoto, vidiano prez prizmata na ezika*. Sofiia: Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Okhridski".
- Reinhart, J. (2012). Khristova-Shomova, I. *Kniga Ŭov s tŭlkuvaniia v slavianski prevod. Po Vladislavoviia prepis ot 1456 g*. Sofiia, 2007. *Slovo* 62, 285–291.
- Trifunović, Ć. (1983). Zapisi inoka Gavriila, prevodioca tumačenja knjige o Jovu. In *Literaturoznanie i folkloristika: V chest na 70-godishninata na akad. Petŭr Dinekov* (pp. 108–111). Sofiia: Izdatelstvo na BAN.

Niebiańskie sympozjum. Komentarze do Księgi Hioba (1, 6) w bizantyńskiej i słowiańskiej tradycji

Werset 1,6 Księgi Hioba jest jednym z wielu miejsc w Biblii, w którym wspomina się synów Bożych: „Zdarzyło się pewnego dnia, gdy synowie Boży udawali się, by stanąć przed Panem, że i szatan też poszedł z nimi”. Ogromna liczba komentarzy Ojców Kościoła do Księgi Hioba została zawarta w greckiej katenie. Niektóre z nich nie zostały napisane jako bezpośredni komentarz do tego wersetu, lecz są wypisami z prac autorów, komentującymi naturę aniołów, ich miejsce w Bożej opatrności, a także rolę w życiu ludzkim. Ponadto istniały dwa słowiańskie przekłady kateny. Pierwszy zawierał większość tekstów pochodzących z greckiej kateny, a drugi składał się zaledwie z dwóch *passusów*, będących wyimkami z komentarzy św. Jana Chryzostoma i Olimpiododrosa.

W artykule porównano teksty słowiańskie, które zostały przetłumaczone z języka greckiego na Bałkanach w tym samym czasie: pod koniec wieku XIV lub na początku XV. W artykule przedstawiono również kilka miniatur pochodzących ze średniowiecznych greckich rękopisów, przedstawiających niebiańskie sympozjum.

Słowa kluczowe: niebiańskie sympozjum, katena, komentarz biblijny, przekład słowiański

Celestial Symposium: Commentaries to the Book of Job 1:6 in the Byzantine and Slavic Traditions

Job 1:6 is one of several places in the Bible where God's sons (celestial beings) are mentioned: "One day the sons of God came to present themselves before the Lord, and Satan also came among them." Numerous commentaries of the Church Fathers were included in the Greek catena to the Book of Job. Some of these were not written specially as commentaries to this passage but are extracts from works commenting the nature of the angels, their place in God's providence and their role in human life. The author then goes on to discuss the two Slavic translations that were made of the catena. The first one comprises the majority of the texts included in the Greek catena, while the second one contains only two small passages from commentaries of Saint John Chrysostom and Olympiodoros. The article provides a comparison between Slavic texts, which were translated from Greek in the Balkans at the same time: in the late fourteenth or early fifteenth century. Several miniatures from medieval Greek manuscripts, which illustrate the Celestial symposium, are represented at the end of the article.

Keywords: Celestial Symposium, catena, biblical commentary, Slavic translation

Notka o autorze

Iskra Hristova-Shomova (Искра Христова-Шомова) (iskrashomova@gmail.com) – językoznawczyni, profesor Uniwersytetu im. św. Klemensa z Ochrydy w Sofii, wykładowczyni języka starobułgarskiego (staro-cerkiewno-słowiańskiego) i lingwistyki tekstu na Wydziale Filologii Słowiańskich. Autorka książek: *Речник на словата на Климент Охридски* (1994), *Служебният Апостол в славянската ръкописна традиция* (t. 1–2, 2004–2012), *Книга Йов с тълкувания в славянски превод* (2007). Zainteresowania naukowe: historia i dialekty języków słowiańskich, starosłowiańskie przekłady Biblii i ich rewizje, liturgia słowiańska i bizantyńska, antropologia kultury i języka, manuskrypty starosłowiańskie.

Iskra Hristova-Shomova, Professor (iskrashomova@gmail.com) – linguist, lecturer in Old Bulgarian (Old Church Slavonic) and text linguistics at the Faculty of Slavonic Studies, Sofia University. Author of the books: *Rechnik na slovata na Kliment Ohridski* (1994); *Sluzhebniyat Apostol v slavyanskata rakopisna tradiciya* (Vol. 1–2, 2004–2012); *Kniga Yov s talkuvaniya v slavyanski prevod* (2007). Research interests: history and dialects of Slavic languages; Old Slavonic translations of the Bible and their revisions; Slavic and Byzantine liturgy; language and cultural anthropology; Old Slavic manuscripts.